

імені Г. С. Сковороди: Педагогіка та психологія. – 2008. – Вип. 33. – С. 26–35. **11.** Шемшученко Ю. С. Правова культура / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко [відп. ред.] та ін.]. – К., 2003. – Т. 5: П–С. – С. 37. **12.** Рабінович П. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України / П. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук Укр. – 2006. – № 2 (45). С. 4–9. **13.** Сербин Р. А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Р. А. Сербин. – К., 2003. – С. 8. **14.** Яковюк І. В. Правова культура як характеристика якісного стану правової системи / І. В. Яковюк // Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / [ред. кол. вид.: В. Я. Тацій (голова ред. кол.)]; Акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2008. – Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / [за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина]. – 2008. – С. 649. **15.** Оніщенко Н. М. Соціальний вимір правової системи. Реалії та перспективи: монографія / Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко / [відп. ред. Ю.С. Шемшученко]; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Юридична думка, 2011. – С. 70-71.

УДК 342.922+343.018+347.135

О. В. КУЛЬТЕНКО
В. В. КРАВЧЕНКО

СПІВВІДНОШЕННЯ ВОЛІ ТА ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ ЯК ПРАВОВИХ ЯВИЩ

Статтю присвячено встановленню співвідношення волі та волевиявлення як правових явищ в Україні. Досліджено взаємозв'язок термінів «воля» та «волевиявлення». Проведено порівняльний аналіз кількості місць вказування слів «воля» та «волевиявлення» у кодексах України. Пропонується розтлумачити вказані вище терміни і дати визначення їх складових понять.

Ключові слова: воля, волевиявлення, функція, влада, суб'єкт, кодекс.

Культенко А.В., Кравченко В.В. Соотношение воли и волеизъявления как правовых явлений

Статья посвящена установлению соотношения воли и волеизъявления как правовых явлений в Украине. Исследована взаимосвязь терминов «воля» и «волеизъявление». Проведен сравнительный анализ количества мест указания слов «воля» и «волеизъявление» в кодексах Украины. Предлагается растолковать указанные выше термины и дать определение их составляющих понятий. воля, волеизъявления, функция, власть, субъект, кодекс.

Ключевые слова:

Kultenko Alexander, Kravchenko Victoria. The ratio of expression will and the desire of a legal phenomena

The article is devoted to the establishment of relations of will and desire as legal phenomena in Ukraine. Investigated the relationship of the terms "will" and "desire". A comparative analysis of number of the seats pointing words "will" and "desire" in the codes of Ukraine. It is proposed to explain the above terms and define their constituent concepts.

Keywords: will, desire, function, authority, subject, code.

© КУЛЬТЕНКО Олександр Володимирович — кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри правознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка

© КРАВЧЕНКО Вікторія Василівна – студентка Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка

У світі спостерігається тенденція до поглиблення регламентації суспільних відносин, з метою корегування недоліків у житті громади та держави. Такі соціальні орієнтири, як воля, рівність, справедливість, демократія, порядок, безпека, мир із часом набули характер також і правових цінностей. Проте, надмірна регламентація може призвести й до негативних наслідків до обмеження інтелектуально-духовного розвитку особистості, стагнації. У зв'язку із ґрунтовним реформуванням вітчизняного законодавства та активною діяльністю Європейської комісії за демократію через право все більшої актуальності набувають питання нормативного визначення моральних, психологічних, етико-естетичних категорій. Дефініції «воля» та «волевиявлення» міжнародною спільнотою визнані одними з основоположних принципів демократії, у той же час, їх дослідження перебуває лише на початковій стадії¹.

Дослідженню питань волі та волевиявлення присвячено велику кількість праць як психологів, так і науковців у галузі права. Серед них О.М. Костенко², А. Г. Маклаков, В. А. Ойгензихт, К. В. Скіданов, О. Ф. Фрицький, Ф. С. Хейфец та інші. Проте дискусійний характер відповідної проблематики лише посилює її актуальність.

Слід зазначити, що у тексті вітчизняних нормативно-правових актів поряд із використанням дефініцій «воля» та «волевиявлення» відсутнє їх легальне тлумачення. Дана обставина здатна викликати різноманітне трактування змісту та суб'єктивне застосування статей національного законодавства із використанням категорій «волі» та «волевиявлення». Одна з центральних проблем дослідження у психології може стати однією з центральних проблем визначення у праві.

Складність полягає у тому, що термін «воля» може вживатись у таких значеннях:

1) як риса характеру – здатність людини чинити дії, які вимагають подолання внутрішніх чи зовнішніх перешкод;

2) як елемент регулюючої функції мозку – свідоме регулювання людиною своєї поведінки і діяльності, виражене в умінні долати не лише зовнішні, а й внутрішні труднощі при здійсненні цілеспрямованих дій та вчинків³;

3) як складна форма психічної діяльності людини, що проявляється у планомірних діях, спрямованих на досягнення свідомо поставлених цілей та подолання перешкод;

4) синонім свободи. У такому розумінні воля вживається як елемент у словосполученні «позбавлення волі»;

5) як найсуттєвіша відмінність та критерій розподілу права і моралі. Переважно загальна воля застосовується для права, а добра воля – для моралі.

Отже, у зв'язку із суперечливістю поглядів на складові поняття волі дати їй однозначне визначення досить важко.

При дослідженні волі та волевиявлення як правового явища відповідні дефініції набувають нових специфічних ознак. До основних особливостей волі та волевиявлення як правових явищ віднесемо:

– вольовий аспект, що відіграє системоутворюючу роль у механізмі будь-якої юридичної дії. З іншого боку, недостатньо одного існування волі. Будучи тільки внутрішньою волею особи, вона не здатна впливати на виникнення, зміну чи припинення прав і обов'язків. Сфера права охоплює передусім дії, що підлягають зовнішньому визначенню. Для права істотним чинником виступає необхідність волевиявлення – вираження волі. Вона повинна бути проявлена ззовні, в іншому випадку воля втрачає юридичне значення;

– воля як атрибут людської психіки не може бути властивою юридичній особі. Тому зміст діяльності юридичної особи визначає волевиявлення окремих фізичних осіб, яке в силу правової фікції розглядається як «волевиявлення» самої юридичної особи;

– воля є рушійною силою правомірної (активної та пасивної) поведінки, внаслідок реалізації функцій волі. Воля володіє двома протилежно спрямованими, але взаємопов'язаними функціями: спонукальною (активною) та гальмівною (пасивною). Спонукальна функція забезпечується активністю людини, яка породжує дію в силу специфіки внутрішніх станів суб'єкта, що виявляються в момент самої дії. Гальмівна функція волі не завжди перешкоджає отриманню позитивного результату діяльності. Виступаючи в єдності із спонукальною функцією, вона характеризується стримуванням небажаних проявів активності. Крім того, гальмівна функція виявляється і у випадках, коли спонукання людини не відповідають її уявленням про належну модель поведінки;

– воля – необхідна риса влади, а здійснення влади – це волевиявлення народу або інших суб'єктів влади. Співвідношення волі і влади відбувається із врахуванням ідеї, що влада, яка зовсім не має правової санкції, є юридично індиферентним явищем, оскільки вона не має правового виміру⁴. Влада взагалі і державна зокрема, за своєю родовою сутністю є воля, вольова сила, а за видовою ознакою – правова сила. Згадана властивість виявляється у тому, що держава має бути спроможна застосувати силу. Держава, а звідси й державна влада, зі слабкою волею (силою) є нежиттєздатною.

Волевиявлення найчастіше розглядають як обов'язкову ознаку правочину, дію, що визиває, змінює, або припиняє права та обов'язки, тобто є юридичним фактом та зовнішнім вираженням волі. Волевиявлення має своїм завданням вірно відображати внутрішню волю та доводити її до відома учасників правочину⁵.

Окрім цього термін «волевиявлення» є першоосновним чинником формування права та бере участь у його творенні. Зокрема, у юридичній літературі розрізняють право як загальносоціальне явище та як волевиявлення держави. Таким чином, право об'єднує в собі загальну волю учасників суспільних відносин, впливає на поведінку й діяльність людей через узгодження їхніх специфічних інтересів.

Не зважаючи на пряму залежність термінів «волі» та «волевиявлення», вони перебувають у конкуруючому стані одне до одного. Зокрема, цивілісти розрізняють чотири основні групи пріоритету та взаємозв'язку «волі» і «волевиявлення»: 1) перевага надається волі⁶; 2) перевага надається волевиявленню⁷; 3) обидва елемента рівнозначні⁸; 4) не можна приєднуватись ні до теорії волі, ні до теорії волевиявлення, оскільки сам законодавець в одних випадках надає перевагу волі, а в інших – волевиявленню⁹.

Якщо провести дослідження науково-практичних коментарів до кодексів України, то можна практично визначити авторську приналежність до однієї з вище перелічених груп (табл. 1, табл. 2, табл. 3).

Кодекси систематизують норми певної галузі або галузей права. В залежності від частоти використання у тому чи іншому Кодексі понять «воля» та «волевиявлення» можна відносно визначити державно-допустимий рівень реалізації цих принципів. Після аналізу в джерелах права понять «волі» та «волевиявлення», стає помітним поодинокість їх використання, у порівнянні із доктриною (табл. 4).

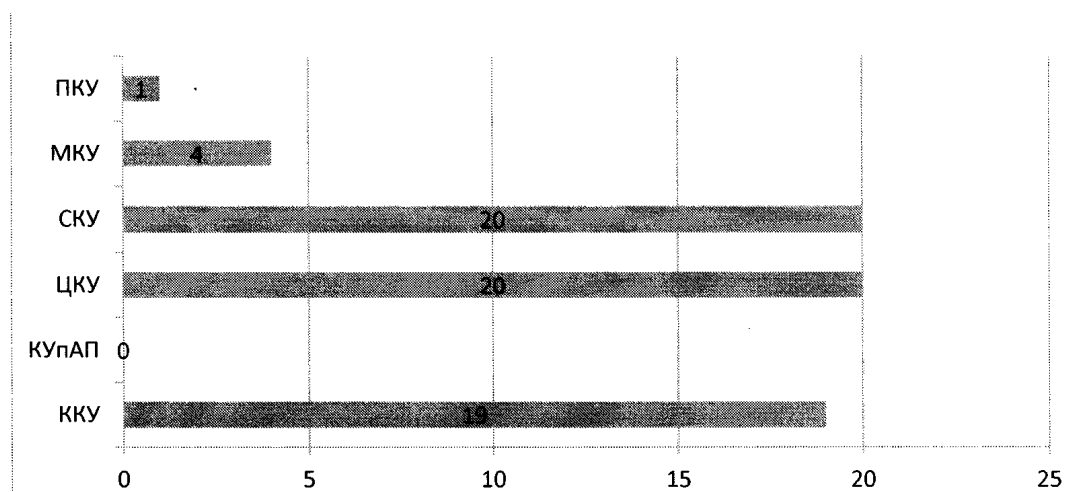
Таблиця 1

**Порівняння кількості місць вказування слова «воля» та «волевиявлення»
в науково-практичних коментарях кодексів України**

Коментар до Кодексів України	Воля	Волевиявлення
Кримінальний кодекс України ¹⁰	19	14
Кодекс України про адміністративні правопорушення ¹¹	—	3
Цивільний кодекс України ¹²	20	43
Сімейний кодекс України ¹³	20	27
Митний кодекс України ¹⁴	4	3
Податковий кодекс України ¹⁵	1	1

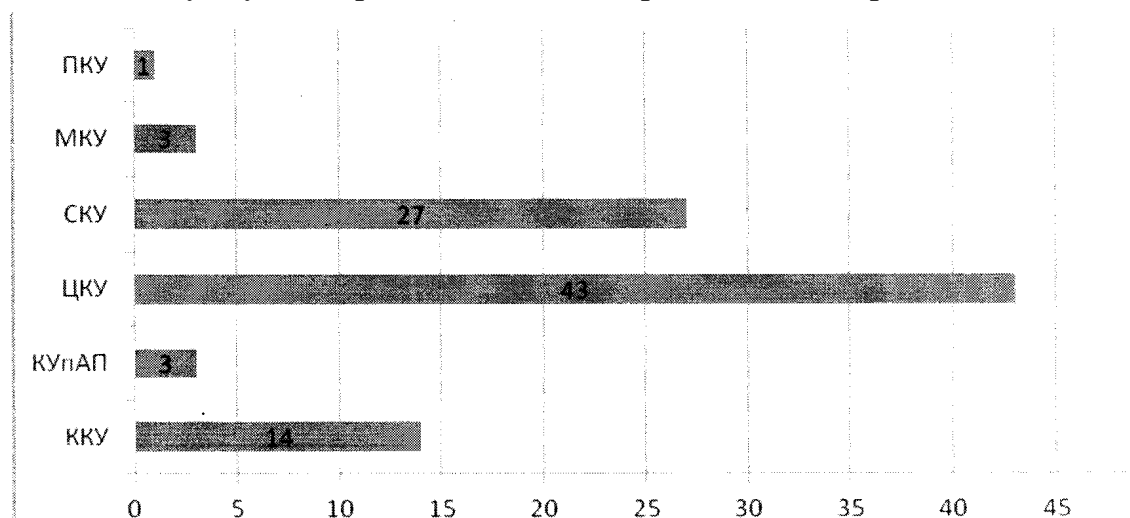
Таблиця 2

**Діаграма кількості місць вказування слова «воля»
у науково-практичних коментарях кодексів України**

Таблиця 3

**Діаграма кількості місць вказування слова «волевиявлення»
у науково-практичних коментарях кодексів України**

**Порівняння кількості місць вказування слова
«воля» та «волевиявлення» в кодексах України**

Кодеки України	Воля	Волевиявлення
<i>Кримінальний кодекс України</i>	2 (1068 як санкція)	5
<i>Кодекс України про адміністративні правопорушення</i>	—	Гл. 15 КУПАП народне волевиявлення
<i>Цивільний кодекс України</i>	16	5
<i>Сімейний кодекс України</i>	3	—
<i>Митний кодекс України</i>	—	—
<i>Податковий кодекс України</i>	9 (як санкція)	—

Наявність такого слововживання категорій воля та волевиявлення свідчить про відношення законодавця до можливості вираження в самореалізації та визначає рівень свободи і самостійного прийняття рішень особою у тій або іншій сфері. Виняток із цієї тенденції становить Цивільний кодекс України, але питання волі та волевиявлення не повинні обмежуватися лише майновими та особистими немайновими правовими суспільними відносинами між рівноправними суб'єктами права.

Враховуючи нормативну визначеність «волі» та «волевиявлення», слід виокремити такі групи дослідження:

1) Воля та волевиявлення у договірному праві. Головним елементом кожного договору є воля сторін, спрямована на досягнення певної мети, яка не суперечить законам. У науці господарського та цивільного права проблема формування волі та її співвідношення із волевиявленням пов'язана із питанням визнання правочину недійсним. Для укладання правочину необхідна єдність волі та волевиявлення. Бажання учасника укласти правочин має бути справжнім і відповідно відображатися в його зовнішніх діях (волевиявленні), тобто воля і волевиявлення повинні відповідати одне одному.

Взаємоузгодженість волі сторін правочину-договору є його обов'язковим елементом. Однак воля сторін може не збігатися, а узгодженість у вигляді збігу самостійних волей контрагентів можлива тільки у договорах про спільну діяльність. При цьому під збігом волей необхідно розуміти внутрішнє сприйняття кожною зі сторін прагнення до виникнення у них відповідних прав і обов'язків за наявності у них навіть протилежних інтересів в укладенні договору. Однак у процесі узгодження умов договору і досягнення сторонами консенсусу такий антагонізм інтересів набуває ознак внутрішньої волевої статичності і не реалізується надалі в динаміці волевиявлення.

Фахівці не мають одностайної думки стосовно того, що слід брати до уваги при тлумаченні договору – волю або волевиявлення (зовнішнє вираження). Якщо керуватися волею, то можуть постраждати інтереси контрагента та негативно позначитись на цивільному обороті. Кожного разу, уклавши договір, до повного виконання його умов сторона має побоюватися надходження від контрагента

вимог визнати договір недійсним, посилаючись на те, що «вчинив не те, що бажав»¹⁶.

Якщо надати пріоритет волевиявленню, то може постраждати слабкіша сторона правочину, наприклад, якщо вона добросовісно помилялася¹⁷. Окрім цього, наслідок (волевиявлення) не може передувати причині (волі).

2) Народне волевиявлення. В юридичній науці поняття народного волевиявлення не визначено, проте відповідна категорія є одним із основних інститутів конституційного та виборчого права, а правопорушенням проти народного волевиявлення присвячена окрема глава 15-А Кодексу України про адміністративні правопорушення¹⁸.

«Народне волевиявлення» за своєю сутністю часто підміняється іншими визначеннями, такими як «народовладдя», «народний суверенітет» або «суверенітет народу», «безпосередня демократія», «народне представництво», «волевиявлення виборців». Воно здійснюється у певних, визначених у Конституції та законах України таких формах, як вибори, референдуми, мітинги, мирні збори, походи і демонстрації, місцеві ініціативи, звернення¹⁹. Народне волевиявлення має як позитивні, так і негативні якості. У процесі народного волевиявлення шляхом виборів або референдуму народ далеко не повністю і не завжди є компетентним у тих питаннях, що намагається вирішити. До цього слід додати, що жорстока криза соціального та економічного життя, безпосередньо впливає на волю індивідів та правосвідомість народу, що виявляється у пригніченні народного волевиявлення.

3) Приклад аналізу волі у кримінальному праві свідчить про кореляційну залежність між розумінням волі і застосуванням правових норм. Якщо, наприклад, ототожнити волю з бажанням, що спостерігаємо в кримінальному праві, то весь процес психічного регулювання поведінки суб'єкта буде зведений тільки до однієї стадії. Хоча сама по собі думка (бажання) ще не є підставою юридичної відповідальності. Тобто можна вже констатувати неправильне застосування норм права як наслідок неадекватної, звуженої інтерпретації категорії «воля».

Як бачимо, воля надає свободу індивіду та координує його поведінку, а волевиявлення є зовнішнім вираженням волі і визначає методи й порядок її реалізації. Величина зусиль, які докладає людина до подолання виниклої перешкоди, характеризує ступінь розвитку його вольової сфери. Індивід із відсутніми вольовими ознаками не здатен дотримуватись покладених на нього обов'язків та скористатись наданими йому правами. Такий односторонній зв'язок шкодить усталеному порядку функціонування держави та у масовому вигляді взагалі здатен загрожувати її існуванню. Отже, надання «безвольному» громадянину широкої волі – високий ризик держави. Інша проблема полягає в тому, що рівень людської «безвольності» складно вирахувати. У радикальній формі, обмеження волі та волевиявлення, призводить до нівелювання прав і свобод, які юридично держава зобов'язана захищати та гарантувати.

На останок зазначимо, що перспективою подальших розвідок вважаємо визнання аргументів законодавчого тлумачення понять воля та волевиявлення, доцільності їх вказування та згадування в кодексах України, на кшталт проведеної роботи д.ю.н. Ю. Ф. Кравченко²⁰.

1. Декларація принципів міжнародного спостереження за виборами. Схвалено Виконавчою Радою Асоціації організаторів виборів країн Центральної та Східної Європи (АОВЦСЕ) 31 березня 2006 року та рекомендовано до підписання країнами - членами

Асоціації. Прийняття від 31.03.2006. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/884_001 **2.** Костенко О.М. Культура і закон – у прогнізії злу: монографія / Костенко О.М. – К.: Атіка, 2008. – С. 151 **3.** Маклаков А.Г. Мышление / А.Г. Маклаков / Общая психология. – Санкт-Петербург: Питер, 2001. – С. 374 **4.** Ильин И.А. О сущности правосознания / Ильин И.А. / [подгот. текста и вступит, ст. И.Н. Смирнова]. – М.: Рарогъ, 1993. – С.133. **5.** Ойгензихт В.А. Воля и волеизъявление / Ойгензихт В.А. / [отв. ред. Раджабов С.А.]. – Душанбе: Дониш, 1983. – С. 207 **6.** Рабинович Н.В. Недействительность сделок и ее последствия: автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора юрид. наук / Ленинградский государственный университет им. А. А. Жданова / Н.В. Рабинович. – Л., 1961. – С. 7 **7.** Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность / Новицкий И.Б. – М.: Государственное узд-во юрид. лит., 1954. – С. 22 **8.** Хейфец Ф.С. Недействительность сделок по российскому гражданскому праву / Хейфец Ф.С. – М.: Юрайт, 2000. – 162 с. **9.** Брагинский М.И. Договорное право. Общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Статут, 1998. – С. 122 **10.** Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. – К.: Ін Юре, 2003. – С. 488-489. **11.** Кодекс України про адміністративні правопорушення: Науково-практичний коментар / [Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін.] – К.: Всеукр. асоціація видав. «Правова єдність», 2008. – С. 535. **12.** Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / [за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України]. – К.: Істина. – С. 158. **13.** Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / [авт. колектив Багач Е. М., Білоусов Ю. В., Ваграс В. А., Давидова Н. О., Кодинець А. О.]. – К.: Ліга 2010. – С. 24. **14.** Науково-практичний коментар до Митного кодексу України / [за ред. Каленський М.М., Пашко П.В.]. – К.: Юстиніан, 2004. – 736 с. **15.** Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України: в 3 т. / Т. 1 / [кол. авторів [заг. редакція, М.Я. Азарова]. – К.: Міністерство фінансів України, Національний університет ДПС України, 2010. – С. 156 **16.** Брагинский М.И. Договорное право. Кн. 1: Общие положения / Брагинский М.И. – М.: Статут, 2002. – С. 169-172. **17.** Скіданов К.В. Проблематика співвідношення волі та волевиявлення в правочині / К.В. Скіданов // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали науково-практичної конференції, присвяченій пам'яті професора О.А. Пушкіна (22 травня 2010 р.). – Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 191. **18.** Кодекс України про адміністративні правопорушення. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2012. – 280 с. **19.** Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підручник / Фрицький О.Ф. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 193. **20.** Кравченко Т.П. Честь и гордость / Кравченко Т.П. – К.: Новый друк, 2010. – С. 126.

УДК 340.12

О. П. КАРМАНЮК

ОБОВ'ЯЗКИ ДЕРЖАВИ В ТЕОРЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ МИНУЛОГО І СУЧАСНОСТІ

Досліджується розуміння суті та змісту обов'язків держави у зарубіжній та українській політико-правовій думці, обов'язки держави визначаються через її основну мету – загальне благо, яке одні філософи розуміли як всебічне піклування і регламентування життя громадян, другі – як створення умов для безпечної життєдіяльності гро-

© КАРМАНЮК Олена Петрівна – здобувач кафедри теорії та історії держави і права Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова